

Л. О. Остапенко

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”,
канд. юрид. наук, асист., асистент кафедри цивільного права та процесу

ПРО ДОГОВІР ЯК ОСНОВУ ВИНИКНЕННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН В АНТИЧНИЙ ПЕРІОД

© Остапенко Л. О., 2015

Проаналізовано передумови виникнення трудових правовідносин у світі в античний період. Також розглядаються консенсуальні контракти як перша спроба людства закріпити відносини в сфері праці в нормативно-правовому акті, визначивши умови договору. Проводиться порівняльна аналогія відображення правових норм Давнього Риму в сфері праці з сучасним трудовим законодавством.

Ключові слова: трудові правовідносини, рабство, консенсуальний контракт, договір найму.

Л. А. Остапенко

О ДОГОВОРЕ КАК ОСНОВЕ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ТРУДОВЫХ ОТНОШЕНИЙ В АНТИЧНЫЙ ПЕРИОД

Анализируются предпосылки возникновения трудовых правоотношений в мире в античный период. Также рассматриваются консенсуальные контракты как первые попытки человечества закрепить отношения в сфере труда в нормативно-правовом акте, определив условия договора. Проводится сравнительная аналогия отображения правовых норм Древнего Рима в сфере труда с современным трудовым законодательством.

Ключевые слова: трудовые правоотношения, рабство, консенсуальный контракт, договор найма.

L. O. Ostapenko

ABOUT CONTRACT AS OCCURRENCE BASIS IN THE SPHERE OF LABOR RELATIONS IN ANTIQUITY PERIOD

This article analyzes the background of labor relations in the world in the ancient period. Also considered consensual contracts like the first attempts of humanity to strengthen relations in the field of labor legal act defining the terms of the contract. A comparative analogy and reflection law of Ancient Rome in the workplace with modern labor legislation.

Key words: labor relations, slavery, consensual contract, contract of employment.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток трудових відносин впливає не лише на право- та дієздатність їх учасників. Значною мірою він повинен бути показником якісного використання трудового потенціалу населення України та його зайнятості для створення матеріальних благ і подальшого розвитку суспільства та держави.

Мета статті полягає у необхідності історичного дослідження причин та умов виникнення трудових відносин та їх закріплення в офіційних нормативно-правових актах того часу.

Стан дослідження. Питання розвитку трудових правовідносин у своїх працях досліджували Н. Б. Болотіна, С. В. Венедіктов, К. Н. Гусов, В. В. Жернаков, Ю. М. Пилипенко та ін. В історичному аспекті це питання знайшло відображення у працях В. С. Макаруча, В. І. Борисової, Є. О. Харитонова, С. Чезаре та ін.

Виклад основних положень. Трудові правовідносини пройшли тернистий шлях розвитку та є невід'ємною частиною сучасного соціуму в державі. Вивчення історії причин виникнення, становлення трудових правовідношень сприятиме встановленню суті останніх та подальшому розумінню людьми в умовах сьогодення.

Під трудовими відносинами розуміють врегульовані законодавством, а також колективними трудовими договорами відносини, що виникають у зв'язку з трудовим процесом у суспільному виробництві, у конкретному трудовому колективі [1, с. 175].

Сьогодні передумовою виникнення трудових правовідносин є укладення трудового договору, однак в античному світі виникненню трудових відносин передували відносини рабства.

В античні часи щодо праці було відсутнє державне регулювання цього виду діяльності людей через панування рабства на територіях древніх та античних країн (Давня Греція, Давній Рим). Статус раба (рабство) передбачав стан повної залежності однієї людини від іншої, за якого ця людина (раб) була власністю свого господаря-власника; останній міг продати, купити і навіть вбити раба [2, с. 288]. Відсутній був юридичний зв'язок між власником раба та працівником (рабом), що унеможливило виникнення трудових відносин.

Здебільшого праця рабів використовувалась у виробничій промисловості – в ремісничих майстернях, рудниках, каменоломнях, а залучення рабів у сільському господарстві було звичайним явищем [3, с. 315, 316], проте на першому місці було домашнє господарство.

Причиною такої форми експлуатації цієї категорії людей було те, що закон не вважав раба особистістю. Юридично раб вважався власністю господаря та належав до *res mancipi*, тобто його можна було продати шляхом манципації, дарувати, заповідати. Господар володів правом щодо його життя і смерті (*ius vitae ac necis*) [4, с. 217].

Давньогрецький філософ Арістотель визначав раба як: "...найкращий вид власності та найдосконаліше з усіх знарядь" [3, с. 316].

Так, правове становище раба у римському суспільстві характеризується виразами: "раби суть речі" і раб – "зброя, що говорить" [5, с. 147].

Римські юристи у своїх працях визначали дуже цинічно статус рабів. Зокрема, знаменитий римський юрист Гай зазначав, що: "... раби, тварини та інші речі". Схожу думку щодо визначення раба висловлював і відомий римський юрист Ульпіан, порівнюючи раба з іншими тваринами [3, с. 550].

У римському суспільстві були й вільновідпущені раби, які не могли бути громадянами Римської держави.

Відпущений на волю раб ставав лібертином (вільновідпущеником). Але відпускання на волю (*manumissio*) не розривало повністю відношення залежності, раб переходив до категорії клієнтів колишнього господаря.

Наведене вище з часом підштовхнуло античне римське суспільство до перших спроб закріплення відносин у сфері виконання робіт у формі юридичних нормативно-правових актів.

Насамперед наголосимо, що вперше трудові правовідносини були закріплені в консенсуальних договорах, які мали цивільно-правовий характер у період існування давньої Римської держави.

Консенсуальний контракт – це договір, зобов'язання в якому виникають з моменту виникнення угоди (консенсусу). У консенсуальних контрактах зобов'язання виникає внаслідок одного звичайного погодження сторін незалежно від переданої речі [6, с. 7].

Консенсуальні контракти введено в Римі через *ius gentium* (право народів), яке знайшло тут, у цих звичаях ділового обороту, притаманних різним народам того часу, підстави виникнення зобов'язань. Згодом, у зв'язку з великими практичними перевагами, які давали консенсуальні контракти порівняно з жорстким формалізмом квіритського права, контракти були перенесені й у *ius civile* (цивільне право) [7, с. 249, 250].

В. С. Макарчук з цього приводу вказує на те, що римському праву в частині регулювання трудових відносин був притаманний договір наймання (найму) (*locatio-conductio*), який поділявся на три види: а) наймання речей (*locatio-conductio rerum*); б) наймання робочої сили вільної людини (*locatio-conductio operarum*); в) замовлення або підряд (*locatio-conductio operis*) [8, с. 207].

Таке розмежування видів договору найму було наслідком довгого розвитку права. Раб, який прирівнювався до “зброї, що говорить” та повністю задовольняв своїх господарів як виконавець, якого надавали для брудних робіт, недостойних громадян Давнього Риму, був зручним “інструментом”.

Спільним між цими трьома видами найму було те, що одна сторона зобов'язувалася надати іншій стороні у користування відповідний об'єкт, а остання – сплатити першій стороні за користування визначену грошову винагороду [9, с. 380].

Договором найму (*locatio-conductio*) вважають договір, за яким наймодавець зобов'язується передати майно в користування, виконати певну роботу чи надати послугу, а наймач зобов'язується оплатити це [10, с. 164].

Римські юристи зазначали деяку наближеність договору найму до договору купівлі-продажу. Так, зокрема, юрист Гай зазначав, що договір *locatio-conductio* стосувався рабів [11, с. 225]. Договір *locatio-conductio* об'єднував найм людей і найм речей. В найм віддавалася робоча сила особи, хоча сама фізична особа в найм не надходила, як це було можливо стосовно рабів, визнаних речами. Послуги надавались за час, протягом якого така майнова цінність перебувала в користуванні наймача. У договорі зазначались реквізити: річ (або праця), плата, термін і угода сторін. Договір найму вважався чинним з моменту погодження, тобто це був консенсуальний контракт [12, с. 102]. Тому договір *locatio-conductio* можна ототожнити з договором наймання речей (*locatio-conductio rerum*).

Відповідно до договору *locatio-conductio rerum* одна сторона (наймодавець) зобов'язувалася надати іншій стороні (наймачу, диригенту) одну чи кілька певних речей для тимчасового користування, а інша сторона зобов'язувалася сплачувати за користування наданими речами певну винагороду (*Merces, Pensio*) і після закінчення користування повернути речі неушкодженими наймодавцю [13, с. 233].

Цей договір знайшов відображення у нормах сучасного цивільного законодавства України, але з урахуванням людини як особистості, а не як “зброя, що говорить”. Глава 58 Цивільного кодексу України встановлює, що за договором найму (оренди) наймодавець передбачає або зобов'язується передати наймачеві майно у користування за плату на певний строк. Предметом договору може бути річ, яка визначена індивідуальними ознаками і яка зберігає свій первісний вигляд після неодноразового використання, та майнові права. Визначені у договорі права та обов'язки наймача та наймодавця, строки договору, гарантії якості речі протягом строку найму тощо [14, с. 160–163].

Наступним видом договору найму, в якому простежувалися трудові відносини, був договір найму послуг *locatio-conductio operarum*. Це контракт, за яким одна сторона (найнятий) брала на себе зобов'язання надати за обумовлену винагороду певні послуги на користь іншої сторони (наймача) [15, с. 401].

Зміст договору становили головно повсякденні домашні роботи, що не потребували спеціальних знань або особливих здібностей. Договір найму послуг міг бути укладений або на чітко визначений термін, або без зазначення такого строку. В останньому випадку кожна сторона могла в будь-який час заявити про відмову від договору [13, с. 239]. Цей тип договору поширювався як на рабів, які працювали за вимогами їх господаря, так і на вільновідпущених людей. Однак цей вид договору (*locatio-conductio operarum*) в римському суспільстві популярності не набув.

Римське цивільне право запровадило термін *tacito location* як доповнення для договору *locatio-conductio operarum*, зміст якого полягав у мовчазному наймі, тобто автоматичному продовженні договору наймання на невизначений термін за умови відсутності заперечень як наймодавця, так і наймача [8, с. 209].

Третім основним підвидом договору *locatio-conductio* щодо врегулювання трудових відносин був договір підряду (*locatio-conductio operis*).

Locatio-conductio operis (договір підряду) – контракт, за яким одна сторона (підрядник) бере на себе обов'язок виконати за обумовлену винагороду певну роботу і готовий результат передати іншій стороні (замовнику) в установленний строк [15, с. 401], після чого підрядник отримував обумовлену плату. Цей вид договору також знайшов відображення у сучасному цивільному законодавстві України (глава 61 Цивільного кодексу України).

Відповідно до ст. 837 Цивільного кодексу України за договором підряду одна сторона (підрядник) зобов'язується на свій ризик виконати певну роботу за завданням другої сторони (замовника), а замовник зобов'язується прийняти та оплатити виконану роботу [16].

У договорі зазначені: права та обов'язки наймача та наймодавця; строки виконання; гарантії та умови зберігання та використання майна; ціна виконання та оплата роботи; правові наслідки порушення умов договору.

Крім основних консенсуальних контрактів, в яких відображались трудові відносини, існував ще договір доручення (*mandatum*). Тобто довіритель доручав іншій особі – довіреному виконання певних дій чи послуг, за які виплачувалась подяка у формі гонорарів, які були основним джерелом існування осіб вільних професій, зокрема адвокатів [8, с. 209].

Хоч у вказаних консенсуальних контрактах проглядаються ознаки перших спроб римських юристів виокремити трудові відносини, натомість вони (консенсуальні контракти) належать до категорії цивільно-правових договорів та не регулюють процес: виконання роботи, виплати заробітної плати працівникам; організації належних безпечних та здорових умов праці.

Також зазначимо, що група осіб, яка працює за вказаними у статті договорами, не належить до трудового колективу.

Вказану думку підтверджує стаття 2521 Кодексу законів про працю України в тому, що трудовий колектив підприємства утворюють усі громадяни, які своєю працею беруть участь у його діяльності на основі трудового договору (контракту, угоди), а також інших форм, що регулюють трудові відносини працівника з підприємством, а особи, які для підприємства виконують роботи за цивільно-правовими договорами (підряду, доручення тощо), до складу трудового колективу не входять. Їх відносини регулюються цивільним законодавством [17; 18, с. 92].

Висновки. Узагальнене бачення появи перших трудових відносин свідчить про їх важкий та довгий шлях становлення і розвитку. Лише розвиток тогочасного виробництва та соціальні революції сприяли поступовому юридичному закріпленню основ трудових відносин між власником засобів виробництва і рабом. У сучасному суспільстві необхідне подальше вдосконалення інституту трудових відносин шляхом розроблення з урахуванням вимог ринкової економіки спеціалізованого трудового законодавства (Кодексу законів про працю тощо) для визначення людини як особистості, що бере участь у створенні матеріальних та інтелектуальних цінностей, потрібних для розвитку українського суспільства та державності.

1. Головченко В. В., Ковальський В. С. *Юридична термінологія: довідник*. – К.: Юрінком Інтер. 1998. – 224 с. 2. *Сучасна правова енциклопедія* / О. В. Зайчук, О. Л. Копиленко, Н. М. Оніщенко [та ін.] ; Ін-т законодавства Верхов. Ради України. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 384 с. 3. *История Древнего мира: учебник для учительских ин-тов* / под ред. В. Н. Дьякова и Н. М. Никольского; Утвержден Министерством просвещения РСФСР. – М. Гос. учебно-педагог. издательство Министерства просвещения РСФСР. 1952. С. 781. 4. Балух В. О. *Історія античної цивілізації: У 3-х т. – Т.2. Стародавній Рим: Підручник*. – Чернівці: ТОВ “Видавництво “Наші книги”, 2008 с.; ілюстр, карти – 848 с. 5. Черниловский З. М. *История рабовладельческого*

государства и права. – Изд. второе. – М.: Мин-во высш. и средн. спец. образования РСФСР, ЮЗН, 1960. – 291 с. 6. Сиваракша И. В. Римское частное право: учебное пособ. – Оренбург, 2013. – 113 с. 7. Санфилиппо Чезаре. Курс римского частного права : учебник / под ред. Д. В. Дождева. – М. : БЕК, 2002. – 400 с. 8. Основы римського приватного права : навч. посіб. / В. С. Макарчук. – [вид. 2-ге, допов.] – К.: Атіка ; Х.: Право, 2015. – 256 с. 9. Брагинский М. И. Договорное право. Книга вторая: Договоры о передаче имущества / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. – Изд. 3-е, стереот. – М. : Статут, 2001. – 800 с. 10. Основы римського приватного права: підручник / В. І. Борисова, Л. М. Баранова, М. В. Домашенко та ін.; за заг. ред. В. І. Борисової та Л. М. Баранової. – Х.: Право, 2008. – 224 с. 11. Римское право : учебник / И. Б. Новицкий. – М. : Волтерс Клувер, 2009. – 304 с. 12. Омельченко О. А. Римское право: учебник. – Изд. второе, исправл. и доп. – М.: ТОН – Остожье, 2000. – 208 с. 13. Новицкий И. Б. Римское право. – Изд. 7-е стереотипное. – М., 2002. – 310 с. 14. Цивільний кодекс України [текст]: чинне законодавство України зі змінами та доповненнями станом на 11 жовтня 2012 р.: (відповідає офіційному текстові) – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 272 с. 15. Римське право : підруч. / О. А. Підпригора, Є. О. Харитонов. – 2-ге вид. – К. : ЮрінкомІнтер, 2009. – 528 с. – Бібліогр.: с. 487–491. 16. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/435-15/print1445578406084500>. 17. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/322-08/print1445593978345175>. 18. Трудове право : підручник [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / В. В. Жернаков, С. М. Прилипко, О. М. Ярошенко та ін. ; за ред. В. В. Жернакова. – Х. : Право, 2012. – 496 с.